

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ БЛИЗЬКОСТІ ОБ'ЄКТА В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ (ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ)

У статті представлено аналіз фразеологічних одиниць, що вербалізують концепт “близькості об'єкту”, виявлено їх етнокультурну і етномовну специфіку, розглянуто конструктивну організацію фразеосемантичного поля “близько” і фразеосемантичних мікрополів в його складі в українській та англійській лінгвокультурах.

Ключові слова: *концепт, простір, близькість, фразеологічні одиниці, вербалізація, лінгвокультура, фразеосемантичне поле, фразеосемантичне мікрополе.*

В статье представлен анализ фразеологических единиц, вербализующих концепт “близости объекта”, выявлена их этнокультурная и этноязыковая специфика, рассмотрена конструктивная организация фразеосемантического поля “близко” и фразеосемантических микрополей в его составе в украинской и английской лингвокультурах.

Ключевые слова: *концепт, пространство, близость, фразеологические единицы, вербализация, лингвокультура, фразеосемантическое поле, фразеосемантическое микрополе.*

The article presents the analysis of the phraseological units, verbalizing the concept of “proximity of the object”, their ethnocultural and ethnolinguistic characteristics, constructive organization of the phraseosemantic field “proximity” and phraseosemantic microfields within it in Ukrainian and English linguocultures.

Key words: *concept, space, proximity, phraseological units, verbalization, linguoculture, phraseosemantic field, phraseosemantic microfield.*

Простір — це дуже складна і надзвичайно цікава категорія, яка завжди була невичерпним джерелом для наукових досліджень в різних галузях науки протягом багатьох століть: фізиці, філософії, геометрії,

лінгвістиці, психології. Завдяки своїй складності ця категорія і надалі залишається актуальною і перспективною для подальшого розгляду вже з точки зору сучасної науки. Особлива увага приділяється цій категорії у сучасній лінгвістиці, яка набула значних змін та розвитку в зв'язку з виникненням принципово нових дисциплін, що сформувалися на стику з нею: когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокультурології. Сучасна лінгвістика активно вивчає процеси пізнання світу людиною: отримання, обробки, зберігання інформації; оперує новими поняттями: *фрейм, концепт, геіштальт*, серед яких саме *концепт* займає центральну позицію і є важливішим об'єктом досліджень. Адже, як зазначає Ахундов М. Д., “концепты — ментальные сущности, которые имеют имя в языке и отражают культурно-национальное представление человека о мире” [1: 4].

Серед концептів виділяють універсальні концепти або константи культури — “это такие концепты, которые появляются в глубокой древности и прослеживаются через взгляды мыслителей, писателей и рядовых носителей языка вплоть до наших дней” [2: 16]. Саме до класу універсальних концептів відноситься концепт простору. “Понятия пространства и времени относятся к фундаментальным понятиям культуры, играя важнейшую роль в человеческом мышлении. Эти понятия настолько фундаментальны, что на определённой ступени развития культуры, в древних мифологических, религиозных и философских системах, они рассматривались как генетическое начало мира” [1: 3].

Питання вивчення формування універсальних концептів, зокрема концепту простору, розглядалося в багатьох працях вітчизняних і закордонних вчених, таких як Л. Д. Аругюнова, Е. С. Кубрякова, Д. Лакофф, Р. Лангакер, Ю. С. Степанов, Л. Талмі та інші. І хоча механізм формування концептів ще до кінця не пізнано, доведено, що вони являють собою зміст результатів людської діяльності та пізнання світу. Також відомо, що основною ментальною операцією, способом пізнання і пояснення світу є метафоризація, оскільки “знание, извлекаемое в результате непосредственного опыта, преломляется сознанием в соответствии с уже имеющимся эмпирическим опытом” [2: 11]. Продуктом метафоричного переосмислення явищ дійсності є фразеологічні одиниці (ФО). Більш того, ФО фіксують життєвий устрій, звичаї, стереотипи, вірування, історію народу, одним словом — його культуру. Якщо вважати, що “концепт — основная ячейка

культури в ментальному мирі людини” [3: 43], то саме ФО є найбільш актуальним матеріалом для вивчення засобів вербалізації концептів, зокрема концепту близькості об’єкту, з ціллю виявлення їх етномовної та етнокультурної специфіки.

Мета даної статті полягає в дослідженні фразеологічних засобів вербалізації концепту близькості об’єкта в зіставному аспекті в англійській та українській лінгвокультурах. Реалізація поставленої мети передбачає виконання наступних завдань: виявити, описати та зіставити англійські та українські ФО з семантикою близькості об’єкта; виділити основні фразеосемантичні мікрополя всередині фразеосемантичного поля близькості об’єкта; провести семантичний аналіз ФО з образною складовою та виявити їх етномовну і етнокультурну специфіку.

Матеріалом для даного дослідження послужили 32 українських і 49 англійських ФО з семантикою близькості об’єкта, виділені на основі методу суцільної вибірки з українських та англійських фразеологічних словників [4; 5; 6; 7; 8], які є академічними словниками, що найповніше відображають фразеологію сучасної англійської та української мов, та належать до найавторитетніших видань.

В якості способу вивчення концепту близькості об’єкта нами був використаний метод семантичного поля, одним з різновидів якого виступає фразеосемантичне поле — сукупність фразеологізмів, що відносяться до однієї понятійної сфери та характеризуються системними відношеннями. Вибрані ФО за показником близькості об’єкта були об’єднані в фразеосемантичне поле “близько”. В свою чергу, в межах даного фразеосемантичного поля нами було виділено 7 фразеосемантичних мікрополів. В якості критерію розподілу фразеосемантичного поля на мікрополя крім показника близькості об’єкта нами був використаний конотативний компонент значення ФО, який виявляється в їх емоційній забарвленості, експресивності та оцінності.

Розглянемо докладніше фразеосемантичне поле “близько”. Перше мікрополе в його складі включає в себе ФО з семою “впритул”:
рука в руку, рука в руці, рука з рукою, пліч-о-пліч, плече в плече (до плеча, з плечем, повз плече), в ряд, ряд у ряд, ряд по рядочку, лицем в лице (до лица), лоб до лоба, лобом в лоб, око в око, ніс у ніс (до носа) в українській мові, та *hand to hand, hand and glove (hand-and-glove), hand in glove (hand-in-glove), hand in hand (hand-in-hand), shoulder to shoulder, bumper-to-bumper, to be on even board with, face to face, eyeball to eyeball, front to front* в англійській мові. Компонентний склад наведених вище

ФО: *рука, плече, лице, лоб, око, ніс, hand, shoulder, face, eyeball*, а також наявність в цій групі трьох міжмовних фразеологічних еквівалентів: *рука в руку — hand in hand, пліч-о-пліч — shoulder to shoulder, лицем в лице — face to face* свідчить про те, що сприйняття просторової реальності відносно людського корпусу є універсальним для двох ентокультур. Решта ФО є лише семантичними аналогами, серед яких найбільший інтерес становлять англійські ФО *bumper-to-bumper, to be on even board with*. В приведених ФО просторовими орієнтирами виступають конструктивні частини автомобіля і корабля: *bumper, board*. Це свідчить про те, що концепти *автомобіль* і *корабель* займають важливе місце в концептуальній системі англійців, громадян країни, яка першою здійснила промислову і технічну революцію, з аграрної країни перетворилася на індустріальну і протягом багатьох років залишалася світовим лідером з економічного і технічного розвитку. Також протягом багатьох століть Велика Британія була наймогутнішою морською державою. Корабель був не лише засобом пересування для острівної нації, а єдиним засобом зв'язку з зовнішнім світом, таким чином єдиним інструментом пізнання і опанування світу.

До наступного фразеосемантичного мікрополя в складі фразеосемантичного поля “близько” ми віднесли ФО з семою “майже”: *на волосинку, на волосинці* в українській мові, та *within (by) a hairbreadth (a hair, a hair's breadth, a hair's-breadth) of, within an ace, within an inch* в англійській мові. В даній групі ФО також є міжмовні фразеологічні еквіваленти *на волосинку — within a hair*.

Наступне мікрополе “поруч” включає в себе українські ФО *під (самим, самісіньким) носом, перед (самим) носом, перед лицем, перед очима*. В англійській мові їм відповідають ФО *before one's nose, in front of one's nose, before one's face, before one's eye (one's eyes), before the eye (eyes) of one*. Майже подібні за формою, дані ФО є тотожними за семантикою, структурною організацією і компонентним складом. То ж їх всіх можна вважати міжмовними фразеологічними еквівалентами. Наявність такої значної кількості еквівалентів свідчить про схожість того, як в обох лінгвокультурах концептуалізовано простір, який безпосередньо прилягає до об'єкту.

Наступна група українських ФО *під рукою, під руками, під боком, держати (тримати) на прив'язі (на припоні), держати коло свого пояса, тримати біля снідниці*, та англійських ФО *at hand, close (near, ready) at hand, next one's hand, on hand (Am), ready to hand (to hands), to hand, at arm's length, within (one's, the) reach (of), in (within) touch (of), at one's*

elbow, to be in the way відноситься до фразеосемантичного мікрополя “напохваті”. ФО *під рукою, під руками, під боком, та at hand, close (near, ready) at hand, next one's hand, on hand (Am), ready to hand (to hands), to hand, at one's elbow* дуже схожі за структурно-семантичною організацією та компонентним складом, але слід зазначити, що додаткова семантика цих ФО різна. Якщо в українській мові це бути “у залежності від когось, у підлеглості кому-небудь” [6: 175], то в англійській мові це “незабаром” [4: 49]. Також дане мікрополе цікаве тим, що в його складі є українські ФО, до складу яких входять лексеми *пояс, спідниця*. Тобто просторовим орієнтиром виступає одяг людини. Це ще одна особливість концептуалізації простору, який безпосередньо прилягає до об'єкту.

Український фразеологізм *на порозі* та його англійський семантичні еквіваленти *to be round the corner* можна віднести до фразеосемантичного мікрополя “скоро”. Цікавим є той факт, що крім паралельної семи часу, яку вони набули в результаті метафоричного переносу в обох лінгвокультурах, дані фразеологічні одиниці відображають просторову систему координат, центральною фігурою якої виступає не людина, що є первісним і типовим для сприйняття простору, а будинок, тобто домівка, ще один базовий концепт, який є універсальним для двох етнокультур. Наявність родини та домівки була запорукою достойного існування і, в певних ситуаціях, навіть виживання людини. Для позначення домівки в українській мові дуже часто використовується лексема *житло*. Життєва необхідність наявності домівки виявляється в отожднюванні людиною себе з домівкою — людина сприймає близькість об'єктів та подій не відносно себе особисто, а відносно своєї домівки. Факт такого сприйняття простору підтверджується наведеними вище ФО, які містять в собі лексеми, що позначають конструктивні частини будинку: *porig, corner*.

Наступне мікрополе в складі фразеосемантичного поля “близько” — “по сусідству” включає українські ФО *сидіти через город, один крок до* та англійські ФО *at close quarters, next door to*. ФО цього мікрополя є лише семантичними аналогами. Серед них слід виділити ФО *сидіти через город*, яка ілюструє важливість концепту *город* для українського народу, для якого обробка землі була основним видом діяльності спокон віку. Україна завжди була аграрною державою, і навіть зараз займає одну з лідируючих позицій в світі за обсягом орних земель.

Українські ФО *не за горами, рукою подати, за два кроки, за десять кроків, на відстані гарматного пострілу* та англійські ФО *on a sixpence*

(of a stop or turn), there and (or) there about, to be short of smth, within a hundred miles of, not (to be) a hundred miles away (from, off), within call (of), within earshot (ear-shot), within hail, within hearing, within cry (of), within easy reach, within range, within a stone's throw, within shooting distance, within gun shot, in (within) shot нами віднесено до фразеосемантичного мікрополя “в межах досяжності”.

Людина сприймає об'єкт в просторі на основі перцептивних даних об'єкта, які обробляються в ході розумового процесу концептуалізації. В даній групі привертає увагу достатньо значна кількість англійських ФО, в яких вираження близькості об'єктів базується на основі слухових відчуттів: *within call (of)*, *within earshot (ear-shot)*, *within hail*, *within hearing*, *within cry (of)*. ФО *within a call* має шотландське походження, і вперше зустрічається в опублікованому в 1632 році творі шотландського письменника-мандрівника Вільяма Літгоу “The Totall Discourse, of the Rare Adventures, and Painfull Peregrinations of Long Nineteene Yeares Trauayles from Scotland, to the Most Famous Kingdomes in Europe, Asia, and Affrica” в описі одного із поселень: “The space from side to side of each one of these circles, amounted to twenty Dutch miles; the Towns; Villages and houses being within and so contrived, that each one was within cry of another...” [9: 363]. В українській мові відсутні ФО, які виражають близькість об'єктів на основі слухових відчуттів. Ми припускаємо, що перевага звукової системи сигналів в процесі комунікації в англійській мові пояснюється особливістю рельєфу Англії та Шотландії. На даних територіях переважає гірська або горбиста місцевість, тому дуже часто об'єкт, який знаходиться “близько”, не перебуває в полі зору. Тоді як в українській культурі, те що *не за горами* — близько, а *за горами* — вже далеко. Таким чином, ми можемо констатувати перевагу слухових відчуттів в процесі сприйняття об'єкту в просторі в англійській культурі і зорових відчуттів в українській, яка відбилася у фразеологічних засобах вербалізації концепту близькості об'єкту.

Чотирьом англійським ФО *within shooting distance*, *within gun shot*, *in (within) shot*, *within a stone's throw*, відповідає лише одна українська ФО *на відстані гарматного пострілу*. Наведені ФО ілюструють вплив життєвого укладу та історії народу на колективне сприйняття простору як прояву дійсності. Стан війни був звичним для англійців і в період державного розвитку та становлення, і в період колоніальних війн. Як частина повсякденності війна впливала на формування такого базового концепту як простір, що зафіксовано в компонентності ФО фразеосемантичного мікрополя “в межах досяжності”.

Українські ФО даного мікрополя (*не за горами, рукою подати, за десять кроків*) є ілюстрацією образності мови. Такі ФО як *за десять кроків* втратили свої метричні значення і вживаються в переносному значенні: “близько”, але все-таки вони несуть цінну інформацію про давні метричні системи виміру відстані певного етносу.

Детально розглянувши всі ФО фразеосемантичного поля “близько”, представимо кількісну обробку даних в таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісне співвідношення ФО концепту близькості об’єкту в українській і англійській мовах

Фразеосемантичне поле	Фразеосемантичне мікрополе	Кількість ФО української мови	Кількість ФО англійської мови	Загальна кількість ФО
Близько	1. впритул	12	10	22
	2. майже	2	3	5
	3. поруч	4	5	9
	4. напoxваті	6	11	17
	5. скоро	1	2	3
	6. по сусідству	2	2	4
	7. в межах досяжності	5	16	21
Загальна кількість ФО		32	49	81

В приведеній таблиці фразеосемантичні мікрополя в складі фразеосемантичного поля “близько” розташовані за показником реальної близькості об’єкта до вихідної координати, тобто від мінімальної можливої відстані до максимальної можливої відстані.

Дотримуючись традиційної точки зору на структуру поля, у складі фразеосемантичного поля “близько” виділяємо ядро, центр і периферію. Ядром фразеосемантичного поля “близько” вважаємо ФО фразеосемантичного мікрополя “в межах досяжності”, так як ФО названого мікрополя властива легка виводимість загального значення, вони не мають додаткової конотації, крім свого основного значення, вони не є емоційно забарвленими. Все, що в межах досяжності, в обох лінгвокультурах сприймається як щось близьке. Центр поля утворюють ФО мікрополів “поруч”, які мають додаткову конотацію “в присутності”; “по сусідству”. Близьку периферію утворюють ФО мікрополів “напoxваті”; “скоро” та “майже”. Далеку периферію утворюють ФО мікрополя “впритул”, які можна розділити на дві групи, з яких перша (*рука*

в руку, рука в руці, рука з рукою, пліч-о-пліч, плече в плече (до плеча, з плечем, повз плече, *hand to hand, hand and glove (hand-and-glove), hand in glove (hand-in-glove), hand in hand (hand-in-hand), shoulder to shoulder, bumper-to-bumper, to be on even board with,*), в ряд, ряд у ряд, ряд по рядочку) має додаткову конотацію “в тісній єдності”, а друга (лицем в лице (до лиця), лоб до лоба, лобом в лоб, око в око, ніс у ніс (до носа), *face to face, eyeball to eyeball, front to front*) — додаткову конотацію “наодинці” та “напроти”.

Цікавим є той факт, що структура виділеного нами фразеосемантичного поля не співпадає з градацією мікроплів в його складі (Таблиця 1), яку ми розробили за показником реальної близькості об'єкта до вихідної координати. Наприклад, ФО мікрополя “впритул”, відносяться до далекої периферії фразеосемантичного поля “близько”, хоча фактично ближче, ніж впритул не може бути. Але, коли ми чуємо вираз *пліч-о-пліч* чи *shoulder to shoulder* перший образ, який з'являється в нашій уяві — це люди, об'єднані одними ідеями чи ділом, а не люди, які плечем торкаються один одного. Така розбіжність пояснюється матеріалом нашого дослідження. Адже ми розглядали ФО, які являють собою продукт метафоричного переосмислення явищ дійсності. Тому більшість ФО крім прямого значення мають переносне, що і вплинуло на структуру фразеосемантичного поля “близько”.

Порівнюємо градацію мікрополів в складі фразеосемантичного поля “близько” з реальним розташуванням об'єкту від дистанційної точки відліку (таблиця 2).

Таблиця 2

Співвідношення реального розташування об'єкту від дистанційної точки відліку до структури фразеосемантичного поля “близько”

Фразеосемантичне поле “близько”	
Реальне розташування об'єкту від дистанційної точки відліку від мінімальної до максимальної відстані	Структура фразеосемантичного поля “близько” від ядра до периферії
1. впритул; 2. майже; 3. поруч; 4. напохваті; 5. скоро; 6. по сусідству; 7. в межах досяжності.	1. в межах досяжності; 2. поруч; 3. по сусідству; 4. напохваті; 5. скоро; 6. майже; 7. впритул.

ФО, які позначають крайній ступінь реальної близькості, знаходяться на дальній периферії фразеосемантичного поля “близько”.

Оскільки таке поняття як “впритул” є крайнім ступенем певного явища, воно найбільш емоційно сприймається окремою людиною і етносом в цілому, тому піддається найбільшій метафоризації, що призводить до його яскраво вираженої образності, експресивності і оцінності.

Узагальнимо результати проведеного аналізу фразеологічних засобів вербалізації концепту близькості об’єкта в зіставному аспекті в англійській та українській лінгвокультурах.

Простір — одна з основних форм існування матерії, базова філософська категорія, яка в колективній та індивідуальній свідомості етносу сформована у певний концепт. Однією із стрижневих компонентів концепту *простір* є категорія близькості об’єкту, яку можна представити у вигляді певної шкали від мінімальної відстані (впритул) до максимальної (в межах досяжності). Відповідна градація відбита і в мовах: всі ФО на позначення концепту простору можна поділити на лексико-семантичні групи, що вживаються на позначення різного ступеню близькості. На основі проведеного аналізу семантики ФО в цілому та компонентів, що входять до складу ФО, можна зробити висновок про польову природу групи ФО, що позначають близькість. За показником близькості об’єкта всі вибрані ФО угруповуються у фразеосемантичне поле “близько”, яке в свою чергу, залежно від наявності та інтенсивності конотативних компонентів значення ФО, підрозділяється на фразеосемантичні мікрополя. Ядром фразеосемантичного поля “близько” вважаємо ФО фразеосемантичного мікрополя “в межах досяжності”, далекою периферією — ФО мікрополя “впритул”.

В межах даного фразеосемантичного поля нами виявлено 9 міжмовних фразеологічних еквівалентів: 4 з них належать до фразеосемантичного мікрополя (ФСМП) “впритул”, 1 — до ФСМП “майже”, 3 — до ФСМП “поруч”, 1 — до ФСМП “напохваті”. В межах ФСМП “скоро”, “по сусідству” і “в межах досяжності” не виявлено жодного міжмовного фразеологічного еквівалента. Виявлене є підставою для висновку, що, чим ближче відстань до об’єкту, тим більш універсальне її сприйняття, а чим більше відстань, тим специфічніше сприйняття цієї відстані різними етносами.

В англійській та українській мовних традиціях відбито і етноспецифічні риси сприйняття і концептуалізації об’єктивного простору та інтерпретації концепту простору — зокрема, особливості географічного розташування, рельєфу місцевості, які при сприйнятті органами зору градують відстані у горизонтальній чи вертикальній площинах. Так, у вимірі простору важливими є слуховий спосіб (досяжність голо-

сом) для англійської етнокультури (5 ФО в англійській мові і жодної ФО в українській), а для української культури — переважно зоровий. Історичні долі народів (досяжність місцевості для ворогів, сприятливість умов для життєдіяльності тощо) також зафіксовані у відповідних етноспецифічних рисах концепту простору; порівняймо відповідні кількості: ФО з лексемами на позначення видів зброї — 5 (англ. м.) і 1 ФО (укр. м.); ФО з лексемами на позначення конструктивних частин засобів пересування — 2 ФО (англ. м.) і 0 ФО (укр. м.); ФО з лексемами на позначення основних родів занять — 0 (англ. м.) і 2 ФО (укр. м.).

Таким чином, зіставлення українських та англійських ФО з семантикою близькості об'єкта виявляє певну етномовну і етнокультурну специфіку фразеосемантичного поля і відповідних мікрополів щодо загальних і контрастивних характеристик структури і компонентного складу ФО, а також їх семантичних і образних складових.

У перспективі вивчення інших фразеосемантичних полів та мікрополів з просторовою семантикою дозволить провести всебічне дослідження категорії простору з ціллю виявлення, з одного боку, універсальних характеристик, а з іншого — етномовних і етнокультурних особливостей її вираження в українській та англійській мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ахундов М. Д. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы [Текст] / М. Д. Ахундов. — М. : Наука, 1982. — 221 с.
2. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : Учебное пособие [Текст] / В. А. Маслова. — Мн. : ТетраСистемс, 2004. — 256 с.
3. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры [Текст] / Ю. С. Степанов. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Академический проект, 2001. — 990 с.
4. Англо-український фразеологічний словник [Текст] / [уклад. Л. Т. Баранцев]. — 2-ге вид., випр. — К. : Т-во “Знання”, КОО, 2005. — 1056 с.
5. Словник фразеологізмів української мови [Текст] / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.] — К. : Наукова думка, 2003. — 1104 с.
6. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови [Текст] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. — К. : Освіта, 1998. — 224 с.
7. Фразеологічний словник української мови [Текст] / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.] — К. : Наукова думка, 1993. — 980 с.
8. Oxford Dictionary of Idioms / Edited by Judith Siefring. — Second Edition. — New York: Oxford University Press Inc., 2004. — 340 p.
9. William Lithgow. The Totall Discourse, of the Rare Adventures, and Painefull Peregrinations of Long Nineteene Yeares Trauayles from Scotland, to the Most Famous Kingdomes in Europe, Asia, and Affrica. — Glasgow: James MacLehose and Sons Publishers, 1906. — 449 p.

Стаття надійшла до редакції 14.02.14